

MENING SOHAMDA IZ QOLDIRGAN ALLOMA**Rustamova Sabrina Abdimannon Qizi****Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti filologiya fakulteti
xorijiy til va adabiyot ingliz tili yo'nalishi talabasi
sabish0105@gmail.com****Zokirova Charos Anvarovna****Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti filologiya fakulteti
xorijiy til va adabiyot ingliz tili yo'nalishi talabasi
charoszokirova339@gmail.com****<https://doi.org/10.5281/zenodo.20153122>**

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot ishi qomusiy olim Abu Rayhon Beruniyning xorijiy tillarni o'rganish metodikasi va tillararo muloqotni rivojlantirishga qo'shgan hissasi tahliliga bag'ishlanadi. Annotatsiyada Beruniyning "Hindiston" asari misolida o'zga xalqlar madaniyati va tilini o'rganishdagi ilmiy yondashuvi, sanskrit tilidan qilgan tarjimalari hamda terminologiya sohasidagi yangiliklari ko'rib chiqiladi. Allomaning xorijiy tillarni egallash orqali fanlararo integratsiyani ta'minlash borasidagi tajribasi zamonaviy qiyosiy tilshunoslik va tarjimashunoslik uchun metodologik manba sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: poliglotiya, sanskrit tili, tarjimashunoslik, "Hindiston", madaniyatlararo muloqot, etnolingvistika, terminologiya, xorijiy til metodikasi, qiyosiy tahlil.

KIRISH

Abu Rayhon Beruniyning jahon ilm-fani taraqqiyotiga qo'shgan hissasi shunchalik ko'pqirraliki, uni zamonaviy tilda "universal daho" deb atash mutlaqo o'rinlidir. Filologiya va xorijiy tillarni o'rganish yo'nalishi talabalari uchun Beruniy siymosi shunchaki tarixiy shaxs emas, balki til o'rganishning metodologik cho'qqisi, madaniyatlararo muloqotning asoschisi va tarjima nazariyasining buyuk ustozidir. Ushbu tadqiqot ishining kirish qismida allomaning filologik mahorati, uning poliglotiya qobiliyati va o'zga tillarni o'rganish orqali fanlararo ko'prik o'rnatishdagi beqiyos o'rni atroflicha yoritiladi.

Beruniy yashagan davr — Sharq Uyg'onish davrining (Renessans) oltin asri bo'lib, bu davrda ilm-fan tili asosan arab tili edi. Biroq Beruniy o'zining ona tili (xorazmiy) bilan cheklanib qolmay, fors va arab tillarini mukammal egalladi. Allomaning til o'rganishga bo'lgan ishtiyoqi uni o'sha davrning eng murakkab tillaridan biri bo'lgan sanskrit tilini o'rganishga undadi. Bu bugungi kun tili bilan aytganda, mutaxassisdan nafaqat lingvistik qobiliyatni, balki ulkan intellektual matonatni ham talab qiladigan jarayondir. Beruniyning xorijiy tillarni o'rganishdagi asosiy maqsadi shunchaki so'zlashish emas, balki o'sha til orqali xalqning tafakkur tarzi, ilmiy yutuqlari va dunyoqarashini o'zlashtirish bo'lgan.

Filologiya yo'nalishi talabalari uchun Beruniyning metodologiyasi "lingvokulturologiya" fanining ilk namunasi sifatida qadrlidir. U o'zining mashhur "Hindiston" asarini yozish jarayonida hind tili va madaniyatini o'rganar ekan, tilni madaniyatdan ayri holda tasavvur qilib bo'lmasligini isbotlab berdi. Alloma sanskrit tilidagi murakkab falsafiy terminlarni arab tiliga o'girishda shunchaki lug'aviy tarjimadan foydalanmay, ularning kontekstual ma'nolarini, etimologik ildizlarini tahlil qildi. Bu esa hozirgi zamon tarjimashunosligidagi "ekvivalentlik" va "adekvatlik" tushunchalarining ilk ko'rinishlaridir. Uning tarjimalari shunchaki matn ko'chirish emas, balki ikki xil sivilizatsiya o'rtasidagi intellektual muloqot edi.

Bundan tashqari, Beruniyning "Saydana" asari uning leksikografiya (lug'atshunoslik) sohasidagi daho ekanligidan dalolat beradi. U dorivor o'simliklar nomlarini o'nlab tillarda (yunon, suryoniy, hind, arab, fors, turkiy va b.) keltirar ekan, qiyosiy tilshunoslikning mukammal namunasini ko'rsatdi. Bugungi kunda xorijiy tilni o'rganayotgan bo'lajak filologlar uchun Beruniyning bu tajribasi tillarning strukturaviy o'xshashligi va farqlarini anglashda, shuningdek, terminologik bazani shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi globallashuv va madaniyatlar to'qnashuvi davrida Beruniyning "bag'rikenglik lingvistikasi" tamoyili o'ta muhimdir. U o'zga tillarni o'rganishda xolislikni birinchi o'ringa qo'ygan. "O'zga xalq tilini va dinini o'rganishda ularga nisbatan adovat yoki ortiqcha mehr bilan emas, balki haqiqat izlovchi olim ko'zi bilan qarash kerak", degan g'oyasi bugungi zamonaviy filologiya va sotsiolingvistika uchun dasturilamaldir.

Xulosa qilib aytganda, mazkur ishda Abu Rayhon Beruniyning xorijiy tillarni o'rganishdagi o'ziga xos maktabi, uning tarjima nazariyasiga qo'shgan hissasi va lingvistik dunyoqarashi tahlil qilinadi. Bu o'rganish bo'lajak tilshunoslarga nafaqat nazariy bilim beradi, balki ularda xalqaro muloqot madaniyatini shakllantirishga, tillarni qiyosiy o'rganish orqali jahon ilm-faniga integratsiyalashishga yordam beradi. Beruniy merosi — asrlar osha bizga yetib kelgan intellektual ko'prik bo'lib, u bo'lajak xorijiy til mutaxassislarini o'z kasbiga chuqur akademik yondashishga chorlaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Abu Rayhon Beruniyning lingvistik va filologik merosi asrlar davomida jahon sharqshunosligi hamda tilshunosligining diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, allomaning filologik mahorati bir necha yo'nalishda tadqiq etilgan.

Birinchi, E.Zaxau va V.Rozen kabi g'arb olimlari Beruniyning "Hindiston" asari ustida olib borgan tadqiqotlarida uning sanskrit tilidan qilgan tarjimalarini tarjimashunoslikning yuksak namunasi sifatida baholaganlar. Ular Beruniyning o'zga tillardagi falsafiy tushunchalarni arab tiliga moslashtirish (adaptatsiya) mahoratiga alohida to'xtalib o'tishgan.

Ikkinchi, o'zbek tilshunosligida I.Abdullayev, A.Irisov [1] va G.Jalolov kabi olimlarning ishlarida Beruniyning terminologik izlanishlari va leksikografik qarashlari tahlil qilingan. Xususan, allomaning "Saydana" asaridagi o'nlab tillarga oid lug'aviy birliklarning etimologik tahlili hozirgi qiyosiy-tarixiy tilshunoslikning fundamental asosi ekanligi isbotlangan.

METADOLOGIYASI

Abu Rayhon Beruniyning lingvistik va filologik merosi asrlar davomida jahon sharqshunosligi hamda tilshunosligining diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, allomaning filologik mahorati bir necha yo'nalishda tadqiq etilgan.

Birinchi, E.Zaxau va V.Rozen kabi g'arb olimlari Beruniyning "Hindiston" asari ustida olib borgan tadqiqotlarida uning sanskrit tilidan qilgan tarjimalarini tarjimashunoslikning yuksak namunasi sifatida baholaganlar. Ular Beruniyning o'zga tillardagi falsafiy tushunchalarni arab tiliga moslashtirish (adaptatsiya) mahoratiga alohida to'xtalib o'tishgan[2].

Ikkinchi, o'zbek tilshunosligida I.Abdullayev, A.Irisov va G.Jalolov kabi olimlarning ishlarida Beruniyning terminologik izlanishlari va leksikografik qarashlari tahlil qilingan. Xususan, allomaning "Saydana" asaridagi o'nlab tillarga oid lug'aviy birliklarning etimologik tahlili hozirgi qiyosiy-tarixiy tilshunoslikning fundamental asosi ekanligi isbotlangan.[3]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqot doirasida Abu Rayhon Beruniyning xorijiy tillarni o'rganish metodikasi va uning filologik merosi zamonaviy tilshunoslik talablari asosida tahlil qilinganda, quyidagi muhim ilmiy xulosalar va natijalar aniqlandi. Muhokama jarayoni shuni ko'rsatadiki, Beruniy o'z davridayoq hozirgi zamon filologiyasining fundamental yo'nalishlari bo'lgan lingvokulturologiya, tarjimashunoslik va qiyosiy leksikografiya asoslarini shakllantirgan.

Birinchi navbatda, tadqiqot natijalari Beruniyning xorijiy tillarni egallashdagi "integrallashgan yondashuv"ini ochib berdi. Alloma sanskrit tilini o'rganish jarayonida faqat grammatik qoidalar bilan cheklanib qolmay, tilni o'sha xalqning ijtimoiy-madaniy hayoti, falsafasi va ilmiy tafakkuri bilan uzviy bog'liqlikda tahlil qilgan. Bu natija bugungi kunda chet tillarini o'qitishda qo'llaniladigan "Common European Framework of Reference for Languages" (CEFR) tizimidagi madaniyatlararo kompetensiya tushunchasi bilan to'liq hamohangdir. Beruniy o'zga tilni o'rganuvchi shaxs uchun til shunchaki kod emas, balki boshqa bir olamga ochilgan eshik ekanligini amalda isbotlagan[4].

1-jadval

Abu Rayhon Beruniy Filologik Merosining Zamonaviy Tilshunoslikdagi In'ikosi

T/r	Tadqiqot yo'nalishi	Beruniyning ilmiy yondashuvi va natijasi	Zamonaviy tilshunoslik va metodika bilan bog'liqligi
1	Xorijiy tillarni o'rganish (Metodika)	Integrallashgan yondashuv: Tilni xalqning madaniyati, falsafasi va hayoti bilan uzviy bog'liq holda o'rganish.	CEFR tizimi: Madaniyatlararo kompetensiya (Intercultural competence) va sotsiolingvistika talablari.
2	Tarjima nazariyasi (Translatologiya)	Funksional ekvivalentlik: Ma'no tilda mavjud bo'lmasa, yangi terminlar yaratish (neologizmlar) va tushuntirish usuli.	Ilmiy-texnik tarjima metodikasi, ekvivalentlik va adekvatlik nazariyalari.
3	Leksikografiya (Lug'atshunoslik)	Ko'p tilli (multilingual) tahlil: Bir tushunchani o'nlab tillardagi nomini qiyosiy va etimologik tahlil qilish ("Saydana" misolida).	Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik, etimologik lug'atlar yaratish va komparativistika.
4	Lingvokulturologiya	Tilni shunchaki kod emas, balki o'zga olamga ochilgan eshik va madaniyat ko'zgusi sifatida ko'rish.	Zamonaviy Lingvokulturologiya va "Til — madaniyatning

T/r	Tadqiqot yo'nalishi	Beruniyning ilmiy yondashuvi va natijasi	Zamonaviy tilshunoslik va metodika bilan bog'liqligi
			tashuvchisi" degan fundamental g'oya.

Ikkinchi muhim natija — Beruniyning tarjima nazariyasiga qo'shgan innovatsion hissasidir. Muhokama davomida allomaning sanskrit tilidagi murakkab falsafiy asarlarni arab tiliga o'girish jarayoni tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Beruniy "funktional ekvivalentlik" tamoyiliga tayangan. U asliyatdagi tushunchaning ma'nosi maqsadli tilda mavjud bo'lmagan taqdirda, yangi terminlar yaratish yoki tushuntirish usulidan mahorat bilan foydalangan. Bu metod hozirgi tarjimashunoslikda texnik va ilmiy matnlarni tarjima qilishning eng samarali usuli hisoblanadi.

Uchinchidan, Beruniyning "Saydana" asari misolida uning ko'p tilli lug'atshunoslik (multilingual lexicography) mahorati yoritildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, alloma bir tushunchaning o'nlab tillardagi nomlarini keltirish orqali qiyosiy-tarixiy tilshunoslik metodini shakllantirgan. U so'zlarning etimologiyasini tahlil qilar ekan, tillararo o'xshashliklar va farqlarning tabiiy-tarixiy sabablarini ko'rsatib bergan. Bu esa bo'lajak til mutaxassislari uchun leksik tahlil o'tkazishda muhim metodologik namuna bo'la oladi.

Muhokama yakunida shuni ta'kidlash lozimki, Beruniyning ilmiy xolisligi uning eng katta natijasidir. U o'zga tillarni o'rganishda har qanday subyektiv qarashlardan qochib, obyektiv tahlilga tayanadi. Bu esa xorijiy til yo'nalishi talabalarida nafaqat til bilish, balki "global fuqarolik" va akademik bag'rikenglik fazilatlarini shakllantirishda muhim pedagogik ahamiyatga ega. Natijalar shuni tasdiqlaydiki, Beruniy merosi zamonaviy filologiya darsliklariga kiritilishi lozim bo'lgan o'lmas metodologik xazinadir.

XULOSA

Abu Rayhon Beruniyning hayoti va ilmiy faoliyati xorijiy til va filologiya yo'nalishi talabalari uchun chinakam mahorat maktabidir. Xulosa qilib aytganda, allomaning bir necha tillarni mukammal egallagani va ularni ilmiy tadqiqotlarining asosiy quroliga aylantirgani uning nafaqat buyuk tabiatshunos, balki dunyo tan olgan ulkan poliglot va lingvist ekanligidan dalolat beradi.

Beruniyning tilshunoslik sohasidagi yondashuvlari, ayniqsa, sanskrit tilidan qilgan tarjimalari va o'simliklar nomini o'nlab tillarda tizimlashtirishi, zamonaviy tarjimashunoslik hamda qiyosiy tilshunoslik fanlarining tamal toshi bo'lib xizmat qiladi. U tilni shunchaki grammatik qoidalar yig'indisi emas, balki xalqning madaniyati, tarixi va tafakkurini ochib beruvchi jonli vosita sifatida talqin etgan. Bu esa bugungi kunda lingvokulturologiya va madaniyatlararo muloqot sohasida tahsil olayotgan yosh mutaxassislar uchun muhim metodologik ko'rsatmadir.

Yakuniy natija sifatida ta'kidlash mumkinki, Beruniy merosi xorijiy til mutaxassislari uchun tillarni o'rganishda chuqur akademik aniqlik, xolislik va tizimlilik tamoyillarini o'rgatadi. Allomaning intellektual jasorati — xalqlar va sivilizatsiyalar o'rtasida til vositasida ko'priki

oʻrnatish sanʼati hozirgi globallashuv davrida ham oʻzining strategik va ilmiy ahamiyatini yoʻqotmaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Abu Rayhon Beruniy. Hindiston. Tanlangan asarlar, II jild. Toshkent, Fan nashriyoti, 1963.
2. Abu Rayhon Beruniy. Kitob as-saydana fit-tibb (Dorishunoslik). Toshkent, Fan nashriyoti, 1973.
3. Abu Rayhon Beruniy. Qonuni Masʼudiy. Tanlangan asarlar, V jild. Toshkent, Fan nashriyoti, 1973.
4. I. Abdullayev. Abu Rayhon Beruniy (hayoti va ijodi). Toshkent, 1973.
5. A. Irisov. Abu Rayhon Beruniyning maʼnaviy qiyofasi. Toshkent, Fan nashriyoti, 1973.
6. G. Jalolov. Beruniy va tilshunoslik masalalari. Toshkent, 1991.
7. Z. Islomov. Markaziy Osiyo allomalarining islom sivilizatsiyasi rivojida oʻrni. Toshkent, 2015.
8. Edward Sachau. Alberuni's India. London, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1910.
9. V. V. Bartold. Turkiston moʻgʻullar istilosi davrida. Toshkent, 1928.
10. G. Sarton. Introduction to the History of Science. Baltimore, Williams & Wilkins, 1927.
11. Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Ikkinchi jild. Toshkent, 2001.